

Josef Salamon i barndommens Rumænien, 1942.

Mellem jødiske flygtninge og tyske soldater

Mellem jødiske flygtninge og tyske soldater

Den rumænskfødte billedhugger og grafiker Josef Salamon er en bredt anerkendt kunstner i både Danmark og udlandet. Hans værker kan blandt andet ses på *Yad Vashem* i Jerusalem og bag synagogen i Krystalgade. Men hvor meget kender vi egentlig til Josef Salamons erindringer inden rejsen til Israel i 1947? Rambam har mødt kunstneren i hans hus i Birkerød, hvor han har boet siden 1960. Josef Salamon fortalte erindringer fra sin barndom. Korte historier som giver et indblik i hans opvækst og familien Salamons liv i Rumænien inden Anden Verdenskrig. Historier som havde indflydelse på familiens historie både på lykkelig og på tragisk vis. Disse erindringer skitserer også et miniaturebillede af Transsylvaniens og Rumæniens landskab i 1940erne.

Af Justyn Salamon

Josef Salamon har i adskillige interviews fortalt om sin kunst og værker, inspirationer og internationale udstillinger. Så sent som i 2012 har eksempelvis det danske kunstpublikum haft lejlighed til at se nærmere på Josef Salamons kunstneriske portræt, idet han fyldte 80 år, og samme år blev han udnævnt som *Årets Kunstner 2012* i Rudersdal Kommune. Næsten 50 skulpturer spredt i hele landet samt værker udstillet i Argentina, USA, Europa og Israel gør hans succes både dansk og international. Men det særlige ved Josefs historie er, at da han i 1960 trådte ind på den danske kunstscene, havde han allerede en international uddannelse og erfaring med sig. Inden han i en alder af 27 år mødte professor og billedhugger Eickhoff på *Det Kongelige Danske Kunstakademi*, havde han allerede fået uddannelse i skulptur fra *Accademia Di Belle Arti di Roma*.

Vejen til Milano og Rom gik for Josefs vedkommende fra Israel, hvortil han med sin familie var flyttet fra Bukarest i 1947. I Israel var han medlem af den berømte kunstnerlandsby Ein Hod grundlagt af Marcel Janco.

Barndommen i Rumænien før og under Anden Verdenskrig har imidlertid indtil nu været et stort set ufortalt kapitel.

Fra Transsylvanien til Bukarest

Josef Salamon er født den 5. april 1932 i byen Kolozsvár i det historiske område Transsylvanien, som i dag er beliggende i Rumænien. Byen er mest kendt som det rumænske Cluj eller Cluj-Napoca (tysk betegnelse: Klausenburg). Hertil kommer selvfølgelig også den jiddische betegnelse Kloiznburg

(קלויזנבורג). At nogle byer har navne i tre eller sågar flere sprog er et generelt kendt fænomen i Østeuropa.

Transsylvanien ligger nordvest for Karpaterne, og af geopolitiske grunde har den altid været præget af etnisk og sproglig mangfoldighed. Det smukke stykke land har skiftevis hørt under Ungarn, Østrig-Ungarn og Rumænien. Ud over den ungarske og rumænske minoritet var der et tysk mindretal repræsenteret af saksere og schwabere. De beholdt deres sprog i skoler, og mange af dem meldte sig til SS under Anden Verdenskrig. Ud over den jødiske minoritet har der også boet armeniere og romaer.

Mange af Transsylvaniens jøder var involveret i landbrug, dog som forpagtere, idet jøderne ikke måtte eje jord. Et faktum som er kendt fra mange andre steder i Europa og ikke mindst fra den dansk-jødiske historie.

Opvæksten i en jødisk familie i et etnisk blandet samfund har naturligvis også sat sig spor i Josefs sprogfærdigheder. Han er opvokset med tre sprog: ungarsk derhjemme, hvilket brugtes generelt set i Cluj, rumænsk fra skolen og gaden i Bukarest og tysk, ikke nødvendigvis fordi der var mange tyskere i Rumænien, men fordi Josefs barnepige var tysk jøde. Der er ikke langt fra tysk til jiddisch, som Josef godt kunne forstå, men Salamon-familien talte egentlig ikke jiddisch med undtagelse af farfarens familiemedlemmer. Josefs familie, som var religiøs, brugte også hebræisk. Ivrit, italiensk og fransk har Josef behersket efter rejsen fra Rumænien til Israel i 1947 og via sine studier i Italien. Dansk lærte han i 1960, hvor han bosatte sig i Danmark, eller snarere lidt før, da han besøgte Danmark sammen med sin danske kæreste, som han mødte i Italien.

Det er ikke meget af Transsylvanien, Josef nåede at opleve. Et halvt år efter hans fødsel flyttede familien nemlig til Bukarest. Flytningen skete af økonomiske hensyn, og ikke af etniske. Transsylvanien var faktisk det område, hvor der var mindst antisemitisme, og det blev kun i mindre grad ramt af

pogromerne. Josef tilføjer også, at Cluj var et lille religiøst samfund og det, at de kom til Bukarest var en slags befrielse, da de nu boede i en rigtig storby. Storbyen Bukarest var samtidig en bedre mulighed for iværksættere, og Josefs forældre startede en vognmandsforretning i Bukarest, efter at de havde drevet en jernforretning i Cluj inden afrejsen. Forretningen hed *Mercur Camionaj* og lå i gaden *Strada Epureanu 3*. For nylig har Josef faktisk fundet firmaet i en gammel telefonbog over Bukarest fra 1937. Gaden, hvor forretningen startede, var jødisk og lå i et af Bukarests bedre jødiske kvarterer.

”I Bukarest har der været flere jødiske kvarterer, men det sted, hvortil mine forældre flyttede, var et ’bedre’ kvarter med håndværkere og forretningsfolk. Bukarest var også en etnisk blandet by, og der var flere jødiske bydele. Vores kvarter var almindeligt med forskellige jødiske familier. I den gade boede der kun to personer, som ikke havde en jødisk baggrund. Den ene var skomager, og det var mærkeligt at have en ikke-jødisk skomager i det jødiske kvarter. Den anden person var varmemester i vores hus, som var på tre etager. Det var en gade uden sidegader, som startede i en boulevard og sluttede i en tværgade. Boulevarden eksisterer stadigvæk, men selve gaden samt husene eksisterer ikke længere, for det hele blev jævnet med jorden under Ceausescu, og det hele blev lavet om til en stor park.”

Familien flyttede til Bukarest sammen med Josefs moster Bella og hendes mand onkel Julius. At de to familiemedlemmer også flyttede med, var ikke helt uden betydning. Faktisk flyttede moster Bella og onkel Julius med Josefs forældre, hver gang de flyttede, og da de senere rejste til Israel. Som Josef selv udtrykker det, var hans far og onkel Julius gode kompagnoner.

”Vi boede med mine forældre, moster og onkel i den samme lejlighed, der var en slags kollektiv, som vi ville kalde det i dag. Der var separate soveværelser, men alt andet i huset var fælles, og sådan fortsatte det næsten hele livet. På denne måde har jeg derfor

Angående skolen erindrer Josef følgende med et glimt i øjet:

”Når jeg ser på mit certifikat fra Scuola Spaniola og tænker på de fag og så videre, så er det hele mere fremskridtsvenligt end skolerne i dag. Det er mere dannende og praktisk, idet man for eksempel lærer meget om sundhed og forholdene derhjemme. Jeg synes, at pædagogikken var mere avanceret. I matematikundervisning fik vi for eksempel en pose penge, og så skulle vi gå i byen med en indkøbsliste for at handle. Bagefter skulle vi lave en opgørelse, når vi kom tilbage. Nogle elever og lærere er ikke nået dertil endnu i dag...”

Josef plejer at sige om sig selv, at han er opvokset ”med klaver og gode billeder på væggen” samt familiefirmaets fine bilmærker: *Chevrolet, Volvo og Chrysler.*

”Jeg havde en god barndom med biler, to par forældre og to madpakker. Jeg gik i den bedre og finere spanske skole sammen med børn fra fine familier. I vores skole var der også fattige børn, men de kom stadig fra familier, hvis forældre havde ambitioner. Jeg havde et fantastisk liv, fordi der var biler, der var store bygninger, og der var lugten af kaffe. Kaffe-grosserereren kom til os i en Mercedes racerbil. Han importerede også sukker fra Brasilien. Det kom i rå silkesække, og vi syede tøj af de tomme søkke. Vi brugte det også til underbukser, men man skulle huske, at mærket med Brasil sad indvendigt og ikke udvendigt. For mig var det også et godt liv i Bukarest, fordi jeg hver dag fik to madpakker. Vi fik sammenklappede madder i konvolutter fra firmaets kontor. Den ene madpakke var til mig, og den anden var til en fattig dreng. Den dreng, som fik de fleste af mine madpakker, hed Gedalia. Jeg besøgte ham privat, hvor han boede med sin mor i et skur af pap og plader både sommer og vinter. I Rumænien kunne vintertemperaturen være helt ned på -30 grader. De var utroligt fattige. Mange år efter boede jeg i Israel i kunstnerlandsbyen Ein Hod. Jeg havde en kæreste i Tel Aviv, hvis far var kunstner og kom til Ein Hod om fredagen. Han hed Marcel Janco og

*var grundlæggeren af Ein Hod. Jeg ventede altid på at se, om de kom fredag eftermiddag; så løb jeg til landevejen og tomlede til Tel Aviv. I 1954 standse-
de der en kæmpe militærbil, og chaufføren råbte til mig, at han var på vej til Tel Aviv. Da jeg steg ind i bilen, sagde chaufføren til mig: ”Dags Joshka!”. Joshka var mit kælenavn fra skolen, og chaufføren viste sig at være Gedalia, den fattige dreng, som jeg ikke havde set siden 1943.”*

Familiens historie

Josefs families driftighed og iværksætterånd stammede egentlig fra landet. Både hans fars og mors familier kom fra landbrug. Ligesom i Danmark og andre steder i Europa måtte jøder ikke eje jord, men Josefs forfædre havde været forpagtere i Transsylvanien. Greven, der ejede jorden, boede i Wien og Budapest, og han styrede hele landbruget i regionen. Morens familie var lærde, og morfaren var meget religiøs, men også de har været beskæftiget ved landbruget. Josefs far var soldat i Første Verdenskrig i den Østrig-ungarske hær. Farens familiedlemmer var driftige opdrættere af blandt andet araberheste og køer, som de solgte til Østrig, og de havde desuden et snapsbrænderi.

Josef fortæller en episode fra farens familiehistorie, som han mener ”på sin vis afspejler familiens komplicerede relationer lidt à la Buddenbrooks”:

”Min farfar Martin Mordechai Salamon havde flere brødre i landbruget, og en af brødrene var ikke helt fin i kanten. Han satte ild til sin mark for at få forsikringspengene. Farfar tog skylden på sig, fordi hans bror havde tre børn, og min farfar havde ikke nogen endnu. På grund af den episode kom min farfar fem år i fængsel, men sad kun tre år. Sønnen til farfars bror endte efter krigen i Schweiz i 1945, hvor han åbnede en privat bank. Banken gik konkurs efter nogle år, hvorefter han flyttede til Argentina. Der havde han to brødre i forvejen, og dér startede han igen en forretning. Denne gang var det kvægdrift, som blev iværksat med de penge, som

han alligevel ikke havde... Nu hed familien ikke længere Salamon men Hasdeu, som var et adeligt navn i Rumænien. Hasdeu var egentlig en gammel, fordrunken og fattig prins, som havde adopteret de voksne drenge. Netop under det navn rejste de til Argentina efter krigen.”

Det tidligste, Josef kan huske fra sin barndom, er, at han græd og græd og skreg. Hans bekymrede mor gik til lægen, der stillede diagnosen ‘uartig’. Af den grund blev han sendt i børnehaven som treårig, hvor børnehaven alderen i datidens Rumænien ellers var omkring fire-fem år. Senere blev Josef klar over, at ‘børnehavenbehandling’ blev ordineret, fordi hans forældre ikke ville have ham grædende derhjemme.

”Da vi flyttede til Bukarest i 1932, havde jeg en søster, som var tre et halvt år ældre end mig. Hun bor i dag i Jerusalem. Inden mine forældre flyttede til Bukarest, rejste min farfar med børn og søskende til Palæstina i 1920'erne, lige efter Første Verdenskrig. De var zionister, og de ville grundlægge en landsby dér, hvor de købte jord i Jezreeldalen. De grundlagde landsbyen Kfar Gidon i det nordlige Israel. De fik ingen hjælp, og der var fugt og malaria. Da de endelig har bosat sig dér, så var det tørke. De rejste tilbage til Rumænien. Farfar flyttede til Petah Tikva og fortsatte dér med at opdrætte køer lige til sin død. Han blev over 90 år gammel.”

En virksomhed i vækst og et vigtigt netværk

Mercur Camionaj udviklede sig til et forretningsimperium. Hovedkontoret, som blev bestyret af Josefs far og onkel Julius, lå fortsat i Bukarest, men efter nogle år fik de filialer i hele landet og særligt i Transsylvanien, hvor mange familiemedlemmer fortsat boede. Familiemedlemmerne bestyrede filialerne, og senere skulle det vise sig, at dette netværk af kædeforretninger kom til at spille en vigtig rolle for redningen af flere jødiske flygtninge fra Polen, men også af tyske soldater. Firmaets ansatte var primært unge mennesker fra ungarske bondefamilier,

Josef Salamon. Selvportræt. Akvarel, 1949.

som kom til Bukarest og fik uddannelse som chauffør og hermed job hos *Mercur Camionaj*, hvor man kørte mange lastbiler. De unge ungarskes karriere som chauffører i Bukarest fulgte ofte samme mønster: De flyttede fra den ungarske provins til Bukarest for at tjene penge og rejste så tilbage for at købe landbrug, hvilket efterfølgende banede vejen for ægteskab. Josef erindrer en af de unge chaufførers historie, som er rørende og af betydning for familien Salamon:

”Min onkel Martin, som boede i byen Hermannstadt i Transsylvanien, havde en ung chauffør, som på et tidspunkt sagde sit job op, netop fordi han skulle tilbage til Ungarn og giftes. Min onkel havde givet ham et anbefalingsbrev til sin svoger i Cluj, som

bestyrede en af filialerne. På den måde kunne den unge mand få arbejde i Cluj. Efter krigen i 1945 kom den unge mand tilbage til min onkel og sagde, at han havde noget til min onkel. Det viste sig, at han, da han arbejdede hos svogeren i Cluj, kørte familien til ghettoen i Cluj. Da havde bedstefaren gemt et dobbeltkapslet sølvur og givet til den ungarske fyr med besked om, at dette ur fik han ikke brug for mere. Efter krigen kom den unge mand til Josefs onkel for at give ham hans fars ur tilbage.”

Efter krigens udbrud i 1939 forblev Rumænien neutralt i kort tid. I 1940 indgik Rumænien en pagt med Tyskland og blev en aksemagt i 1941. Transsylvanien blev skåret fra Rumænien i 1940, og de fleste jøder fra Cluj, heriblandt Josefs mors familiemedlemmer, omkom i Auschwitz. I 1944 kom jøderne i ghetto, og herfra blev de deporteret til koncentrationslejren. I 1941 skal hele Rumænien romaniseres, hvilket betyder, at jøder ikke længere må være lærere, de må ikke længere være elever i almindelige skoler, jødiske skuespillere bliver smidt ud, jødiske læger må ikke behandle ikke-jødiske patienter, og jøderne må hverken ansættes i eller drive forretning. Hvordan er situationen i hovedafdelingen hos *Mercur Camionaj* og resten af filialerne? Josef svarer med et smil, at det hele fortsatte, som det var.

”Filialerne i Transsylvanien fortsatte, men vi fra Bukarest kørte ikke længere nordpå end til den ungarske grænse omkring byerne Turda, som lå ved den rumænsk-ungarske grænse.

Firmaet i Bukarest blev ikke lukket ned, men min far og onkel Julius ansatte Colonel Stenescu, en rumænsk oberst, som omdannede Mercur Camionaj til Mercur Camionaj ved Colonel Stenescu. På den måde fik obersten et skrivebord på kontoret, og han sad dér og sov hele dagen. Hvis der var rumænsk politikontrol, var det ham, der repræsenterede og ejede det hele. I Rumæniens statstidende fra 1940 står Mercur Camionaj på en liste over forretninger og virksomheder, som skal afskedige sine jødiske an-

satte, og der fandt jeg min onkel Julius. Der stod, at Rebecca Segal, som var sekretæren, Julius Weinstein (onkel, red.) og revisor Scharfstein skulle afskediges. Min far stod der ikke, men han ejede faktisk heller ikke virksomheden på papiret. Alt i alt fortsatte virksomheden som før, selvom vi ikke måtte komme til Transsylvanien længere. Der var også mange interne spændinger i landet. Rumænerne mente, at Ungarn havde stjålet en del af Rumænien. Disse konflikter fortsætter egentlig stadigvæk på basis af etniske problemer mellem Transsylvanien, Ungarn og Rumænien. Der blev tvangsflyttet en masse etniske ungarere fra hovedlandet til Transsylvanien. Rumænerne gjorde det samme. Stadigvæk efter krigen modtog min familie mange hadske pamfletter mod ungarere også her i Danmark.

På trods af krigen og udbruddet af etniske konflikter fortsatte kørslen i firmaet, men fra nu af stod firmaet til Wehrmachts tjeneste. Vi skulle arbejde for dem en gang om ugen. Dertil kom et stort skilt, hvorpå der stod: ‘Im Dienst der Wehrmacht’. Det var fantastisk godt! Hvorfor? Med det skilt kunne vi køre til den rumænsk-polske grænse og hente jødiske flygtninge fra Polen. Der var jo ikke nogen, der ville standse en bil, hvorpå der stod Wehrmacht. Flygtningene kom til Bukarest og blev fordelt blandt venner og bekendte. De fleste var jøder, men der var også ikke-jøder.”

Josefs fars familie var i Palæstina ved krigens udbrud. I 1938 rejste Joseph med sine forældre på besøg, og de fik af vide, at de hellere måtte blive. Det ville familien ikke, da de ikke ville forlade Bukarest, huset og firmaet.

Tyskerne rykker ind

På gaden i Bukarest skete der en del ændringer. Over for vores bopæl i *Barascheum*-skolen blev Wehrmacht indkvarteret, hvilket vil sige, at bygningerne blev frataget den jødiske menighed. De soldater, som blev indkvarteret, var meget ældre end almindelige frontsoldater. Josefs nysgerrighed og

tyskfærdigheder gjorde, at han begyndte at opsøge og besøge den nye 'nabo'.

"Jeg kunne tysk, og jeg ville gerne gå hen til dem og snakke med dem. Klasselokaler blev omdannet til sovesale. Jeg kan huske, at en af soldaterne havde et foto af sin familie på natbordet. Han spillede violin, og vi snakkede sammen. Jeg fik citroner og franskbrød af ham. Han vidste udmærket, at jeg var jøde. Over for vognmandsforretningen blev der indkvarteret våbensmede fra en teknisk afdeling under SS. De mennesker havde vi et meget godt forhold til. Ikke alle SS'ere var frivillige og især tekniske afdelinger var tvangsudskrevet folk til at gå i krig. Hermed er der forbundet nogle enestående historier fra min opvækst under krigen i Bukarest. I den tekniske afdeling var der en major og en kaptajn, og de var ingeniører. På det tidspunkt holdt jeg kaniner, og majoren fortalte mig, at han også var kaninavlerv hjemmefra. Han sagde til mig, at det vil være en god idé, hvis jeg meldte mig til Det Tyske Riges Kaninavlerv Forening (Kaninchenzuchtverein Drittes Reiches). Jeg meldte mig ind i foreningen, og jeg modtog et månedsskrift med gode råd. Vi havde en fastansat tømrer, og han byggede efter nyeste principper en kaninstald for mig. Vi spiste ikke kaniner, fordi de ikke var kosher, men chauffører og ansatte spiste dem, og vi fik pelsene. Vi havde også angorakaniner. Uden for SS-bygningen sad deres kok ofte og kiggede på mine kaniner. En dag foreslog han, at jeg kunne komme hver dag og hente køkkenaffald til at fodre kaninerne. Det var i deres køkken, at jeg for eksempel så rødkål for første gang. Og en dag fik jeg også rødkål til min mor."

I Josefs ord lyder denne fortælling enestående, sjov og som et kuriosum, der hjælper med at holde det tragiske lidt på afstand. Én af historierne husker Josef som det mest utrolige:

"Der var en ung jødisk mand på 17 år som hed Lehrer, og han blev hentet af min far ved den polske grænse. Han flygtede med otte små børn gennem hele Polen. Det yngste var blot tre år gammel. De

Josef med søsteren i 1933.

blev fordelt i familier. Mine forældre havde kontakt med ham i lang tid efter krigen også i Israel. En dag hentede min far en polsk familie ved navn Landau fra byen Łódź i Polen. Familien bestod af bedsteforældre, en datter, en dreng på fire, en pige på seks og en stor pige på 12 år. I Łódź gemte de sig på loftet i deres strømpefabrik, og nogle af deres polske ansatte havde forsynet dem med mad og toilet, indtil de en dag blev angivet. De ankom til Bukarest i min fars bil med skiltet 'Im Dienst der Wehrmacht' og blev fordelt rundt i byen. Vi fik en lille pige på seks år, som hed Rutti og var meget kvik. En dag begyndte hun at tale om, at hun havde en storesøster på 12 år, og at hun savnede hende meget. Rutti sagde til mine forældre, at de efterhånden måtte have fået meget besvær med hende selv og derfor foreslog hun, at de kunne hente søsteren som kunne passe hende. Rutti fik min mor til at hente storesøsteren, idet man tænkte derhjemme, at så var der én, der kunne passe Rutti. Efter et par dage tog vi også deres lillebror, da pigerne sagde, at han var meget ked af at være alene, nu hvor hans to søstre boede sammen. Vi blev gode legekammerater med lillebroren. En dag gik vi to på gaden og mødte majoren fra SS. Majoren spurgte mig: 'Hast du einen neuen Freund bekommen?' – 'Ja' – svarer jeg. 'Kann er Deutsch?' – spørger han, hvorefter han henvender sig til drengen og spørger: 'Wie heisst du?'. Drengen svarer: 'Eigentlich heisse ich Schachne, aber meine

Mutter sagt, dass ich Stefan sagen soll.' *Hertil svarede majoren: 'Du sollst immer das machen, was deine Mutter sagt' og så gik han videre.*"¹

Det var med den samme majors kollega, at Josef besøgte den lokale biograf, hvor de blandt andre film fik set den gamle *Tarzan, Baron Münchhausens eventyr* lavet af UFA (*Universum Film Aktiengesellschaft*) i forbindelse med produktionsselskabets 25-års jubilæum. Det var også her sammen med majorens kollega, at Josef så filmen *Jud Süß* fra 1940. Da de kom ud fra biografen sagde SS-soldaten: *'Du sollst das nicht glauben, das ist nicht wahr.'*²

Hvad Josef ellers husker fra disse relationer er, at da de rumænske superfascister samlet under organisationen 'Jerngarde' foranstaltede et blodbad på byens jøder og sigøjnere i Bukarest den 21.-23. januar 1941, havde teknikere fra den i deres gade beliggende SS-afdeling arrangeret tankblokader i begge ender af gaden og skød på rumænske nationalister for ikke at lade dem komme ind i den jødiske gade. På denne måde blev familien Salamons og andre jødiske naboers liv reddet. Hvor mange der døde i Bukarest i løbet af de tre dage, ved man ikke helt, men det lykkedes at identificere 240 navne. Josef kan stadig erindre billedet af hængende lig i slagterhaller og løbende blod i den lokale sporvogns skinner. Men en dag mødte det rumænske sikkerhedspoliti op med en familie og sagde, at familien Salamon nu skulle rydde lejligheden på 72 timer. Josef fortæller følgende om denne begivenhed:

"Det var heldigt, at vi havde lastbiler, og at husets ejer hjalp os med at finde et nyt sted. Efter krigen kom vi tilbage. I 1945 kom der så en russisk soldat til det nye sted. Han sagde, at nu skulle vi rydde lejligheden der. "Vi bor her, fordi fascisterne har smidt os ud fra vores lejlighed, er det ikke godt nok?" Vi slap. Men på et tidspunkt under krigen blev min far og min onkel arresteret og ført i lænker til militærdomstolen – fordi de var blevet angivet. De blev idømt dødsstraf, fordi de havde hjulpet mange jødiske flygtninge. Min onkel og min far kom dog fri

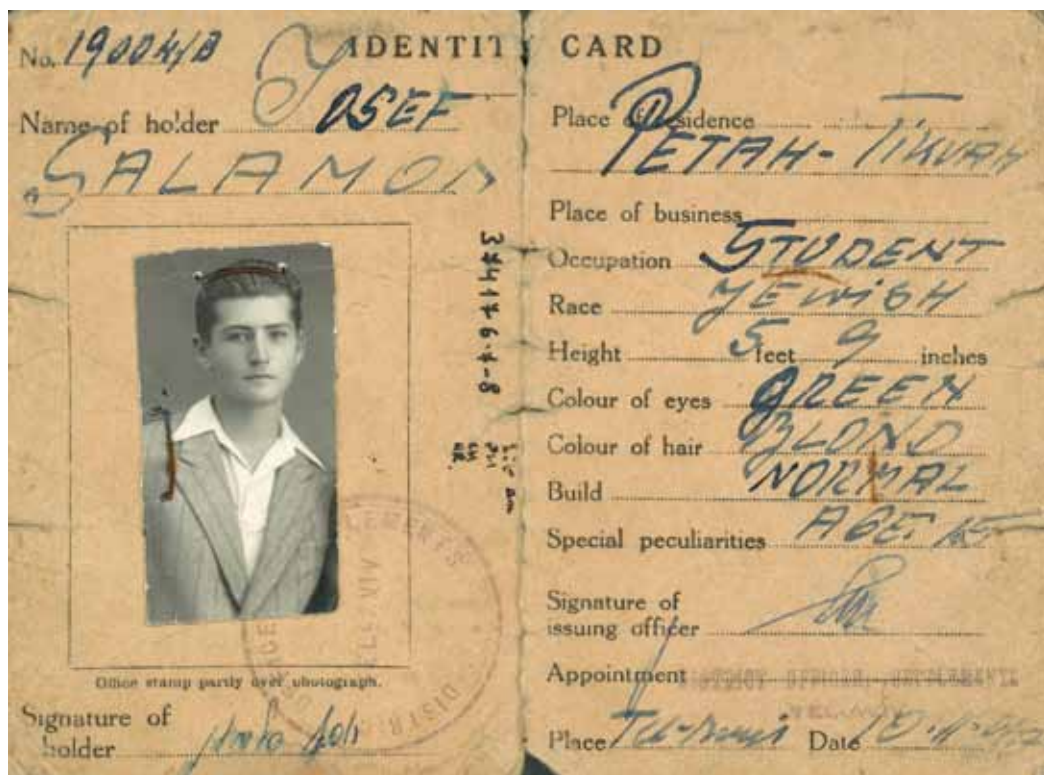
efter et par måneder, fordi den mand, som ejede grunden til Mercur Camionaj, var en sagfører, som havde gode forbindelser. De betalte mange penge for at blive købt fri, men de ville aldrig fortælle, hvor mange penge det var."

Det kommunistiske Rumænien

23. august 1944 kom der budskab om, at Rumænien gik med de Allierede. Soldaterne fra den lokale tekniske afdeling under SS måtte flygte, og de fik hjælp fra lokale jøder. Tyskerne blev forsynet med civilt tøj og blev kørt nordpå til Braşov, hvor der var et stort tysk mindretal, og hvor de kunne gemme sig blandt den lokale befolkning. Denne gang var der ikke længere skiltet *'Im Dienst der Wehrmacht'* på bilerne. Ifølge Josef var det jødernes svar på den hjælp, de fik i løbet af krigens tid. Dagen efter, hvor det lykkedes at køre tyskere nordpå, kom der en masse nyudklædte rumænske partisaner for at erobre SS-kasernen, men der var ingenting tilbage ud over uniformer.

Rumænien blev kommunistisk i 1947. Josef fortæller følgende om den politiske og mentale forandring, som skete efter krigen:

"Anna Paucer var datter af en jøde ved navn Hersh Rabinsson, og hun kom tilbage fra Moskva til Rumænien og blev medlem af regeringen. Hun blev udenrigsminister 1947 og hun var med til at afsætte kongen. Hendes bror var en meget lært mand, og han underviste mig i religion i Bukarest, inden han emigrerede til Israel. Efter krigen gik oberst Stanescu sin vej. Rebecca Segal blev ikke afskediget. Revisoren Scharfstein dukkede op en dag med Rumæniens kommunistiske blad Scântea ('Gnisten', red.) og han sagde til min onkel, at vi nu skulle abonnere på det. Han truede med, at han vil angive os, men han blev sparket hele vejen ud helt til porten. Dagen efter kom der en mand, der præsenterede sig som partisekretær, og sagde, at vi altså skulle abonnere på Scântea. Den mand blev også sparket ud ad porten. En af min mors ungdomsveninder besøgte

Falsk identitetskort udstedt i Petah Tikvah ved ankomsten i 1947.

os mange år efter i Israel. Hun var læge og blev en aktiv kommunist i Rumænien. Da hun besøgte os i Israel, kom hun med to store kufferter fyldt med toiletpapir, da de hørte i Rumænien, at Israel var i krise, og at der manglede toiletpapir.”

Rejsen til Palæstina

”På et tidspunkt besluttede vi os for at flytte til Israel. Min morbror, som levede i Israel, var med til at organisere Aliyah til Palæstina dengang. Han var også den første, der organiserede et flykursus for jødiske piloter i Tjekkiet. Han organiserede også unge jøder, som skulle lære at bruge våben. Kun få jøder fik såkaldte ‘blå dokumenter’, som var indrejsetilladelser til Palæstina. Briterne gav officielle tilladelser til jøder, men det var ikke alle, som kunne få dem. Folk fra min onkels bekendtskabskreds lavede falske papirer, som hjalp jøder med at flygte til Israel.

Der manglede stempler fra det engelske konsulat, og jeg kravlede ind på det engelske konsulat en nat og stjal stemplerne. De nåede at lave kopier, og inden det blev morgen, fik jeg leveret stemplerne tilbage. Vi fik sådan en tilladelse til Palæstina. Man sejlede fra Bukarest på en uge. Vi kom til Haifa i 1947, og vi blev hentet med det samme. Papirerne blev også taget fra os med det samme. En af englænderne havde opdaget, at papirerne var falske, og vi kom til Petah Tikva. Jeg har stadig et falsk identitetskort, som jeg fik i Petah Tikva. Nogle fra immigrationsafdelingen havde forfalsket kortet for os 10. november 1947. Vi havde lidt penge, og vi havde lidt familie i Palæstina. Onkel Julius og moster Bella fulgte naturligvis efter os i 1950. Den rumænske stat overtog Mercur Camionaj og omdannede det til et kooperativ i 1947. Ifølge onkel Julius var det allerede i 1950 ikke længere til at holde ud, og derfor besluttede de sig også for at forlade Rumænien.”

Mors familie i Cluj

"De fleste fra min mors familie kom i ghettoen i Cluj i Transsylvanien. Tyskerne forlangte, at de skulle deporteres på en bestemt dato i maj 1944. Ungarerne fremskyndte tidspunktet med en uge, så at folk ikke kunne nå at flygte. Min morfar, min mormor, søskende, børn og børnebørn blev deporteret til Auschwitz. Der kom kun tre kusiner og en moster tilbage fra lejren. Ca. 50 familiemedlemmer døde. En del af min mors familie, i lighed med mange andre jøder i Transsylvanien, var meget religiøse. En del af dem ville rejse til Eretz Israel, men rabbinerne med rabbineren fra Wishnitz, som ledede Agudat Israel i spidsen, var indædte anti-zionister og truede familien med Herem, det vil sige, ekskommunikation, hvis de rejste (altså inden Messiah kommer...). Udelukkelsen fra menigheden ville have været en katastrofe for det jødiske samfund og for hele familien. Derfor besluttede de sig for at blive i Cluj, og de fleste omkom i Auschwitz. Men da Holocaust kom, reddede rabbinerne i Cluj

sig selv i stedet for at følge deres menigheder. Det var Wischnitzer Rebbe, der en dag dukkede op som flygtning i Bukarest og fik hjælp til at komme til Palæstina."

Når Josef bliver spurgt, hvordan Rumænien er, så svarer han, at Rumænien er et meget smukt land. Man kan næsten ikke forvente andet svar, når man læser hans barndomserindringer fra Bukarest. På den anden side kan man heller ikke forvente mere end dette beskedne svar. Et svar som på sin vis efterlader et tomrum, og som intet siger om den udvikling, landet har været gennem siden krigen eller om Rumænien af i dag. Et barndommens land, som Josef ikke har besøgt siden sin afrejse til Israel i 1947.

NOTER

¹"Har du fået en ny ven?", "Ja", "Kan han tysk", "Hvad hedder du?", "Egentlig hedder jeg Schachner, men min mor siger, at jeg skal sige Stefan."

"Du skal altid gøre, hvad din mor siger."

²"Du skal ikke tro på det, det er ikke sandt."

Jyske heste i bronze. Skive 1947.